

19. Рыклин М. От ликования к галлюцинации: постсоветские коллективные тела / Михаил Рыклин // <http://www.topos.ru/article/4656>
20. Круглова Т. А. Новый год как праздничный ритуал советской эпохи / Т. А. Круглова, Н. А. Саврас // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2, Гуманитарные науки. – 2010. – N 2 (76). – С. 5-14.
21. Зоц В. П. Сучасна обрядовість – важлива складова частина духовної культури / В.П. Зоц // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 4. – С. 69-73.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 2569. – 228 арк.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 5141. – 132 арк.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 9. – 71 арк.
25. Політичні протести й інакodomство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко. – К. : Смолоскип, 2013. – 736 с.
26. Каганов Ю. О. Музыка як ідеологічний феномен: радянський контекст і українська версія (друга половина XX ст.) / Ю.О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 159-164.
27. Лукаш М.А. Вечер отдыха в «праздничном календаре» ставропольской молодежи шестидесятых – семидесятых годов XX века / М.А. Лукаш // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2012. – № 4 (39). – С. 67–69.
28. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 25. – Спр. 2223. – 79 арк.
29. Успенский Э. Праздники в деревне Простоквашино. История вторая. День рождения коровы Мурки / Э. Успенский // http://www.e-reading.co.uk/chapter.php/129167/2/Uspenskii_6_Prazdniki_v_derevne_Prostokvashino.html

Каганов Ю. О. Советские праздники и обряды в контексте идеологической политики в Украине второй половины XX в.

Статья посвящена идеологическому аспекту праздников и обрядов в советской Украине второй половины XX в. Анализируется внедрение новой и трансформация существующей празднично-обрядовой культуры под влиянием государственной политики, характеризуются ее составляющие и особенности, проблемы восприятия населением. Поднимается вопрос о влиянии новой модели праздников и обрядов на общественное сознание, вытеснение религиозности, формирование ценностей и идентичности. На конкретных фактах показан разрыв между официальными канонами празднований, проведения обрядов и повседневными практиками. Охарактеризованы проявления оппозиционных настроений населения во время празднований.

Ключевые слова: праздник, обряд, ритуал, советская идеология, сознание, идентичность, культура

Kaganov Yu. O. Soviet holidays and ceremonies in the context of ideological policy in Ukraine in the second half of XX century.

The article is devoted to the ideological aspect of the holidays and ceremonies in the Soviet Ukraine in the second half of XX century. Introduction of new and transformation of current festive and ritual culture under the influence of public policy are analyzed, its components and features, the public perception of the problem are characterized. Question of the influence of the new model holidays and ceremonies on the public consciousness, repression of religion, values and identity is raised. The gap between the official canons of the celebrations, rituals and everyday practices is shown on a specific example. Manifestations of opposition sentiment of the population during the celebrations are characterized.

Keywords: celebration, ritual, Soviet ideology, consciousness, identity, culture.

УДК 658.155:622"1987/1990"

В. Л. Агапов

ГОСПРОЗРАХУНКОВІ СТОСУНКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ШАХТАХ У 1987–1990–х рр.: ВПРОВАДЖЕННЯ, ПЕРЕПОНИ, РЕЗУЛЬТАТИ

Причини страйків 1989-1991 рр., обставини переходу гірників України на антикомуністичні позиції можуть бути зрозумілими у разі вивчення їх соціального та виробничого життя. Автором з'ясовано мету партійно-державної політики щодо вугільної галузі, готовність вугільних підприємств до впровадження економічних методів господарювання, виявлені об'єктивні та суб'єктивні чинники, які перешкоджали застосуванню нових методів діяльності, проаналізовано зміни економічного становища шахт під впливом страйкової боротьби гірників та внаслідок нововведень.

Ключові слова: господарський розрахунок, шахтар, фінанси, коефіцієнт трудової участі.

Одним із актуальних завдань дослідницької проблематики є вивчення соціального та виробничого життя гірників, які у 1989 – 1991 рр. були найактивнішими суб'єктами історичного процесу. Стан справ у вугільній галузі в останні роки існування УРСР розглядається у колективній монографії «Вугільний Донбас у другій половині XX століття» [1], у монографії О. Амоши та Б. Біренберга [2], дисертації Н. Шевченко «Соціальні проблеми вугільної промисловості України в 1965 – 2000 рр.» [3]. Мета статті: з'ясування специфіки впровадження госпрозрахункових стосунків у вугільній галузі у 1987–1990 рр. та його результатів.

У 1985 р. нове політичне керівництво СРСР розпочало політику «прискорення». Воно усвідомлювало наявність фінансових негараздів в країні. Фінансові ресурси СРСР внаслідок низької ефективності народного господарства і гонки озброєнь з кожним роком ставали більш обмеженими. У 1985 р. дефіцит бюджету складав 4 % ВВП. Економіку обтяжували нерентабельні підприємства, яких тільки в УРСР станом на 1 липня 1989 р. було 2462 [4, арк. 480]. Дотації ВП УРСР нестримно зростали. Якщо у 1975 р. вони

складали 45,2 млн. крб., то у 1986 р. – 2,2 млрд. крб. У 1987 р. з метою усунення такого явища був ухвалений закон СРСР «Про державне підприємство (об'єднання)», який започаткував госпрозрахункові стосунки в промисловості. Шахтарські колективи під тиском лідерів КПРС також готувалися до переходу на нього. «Госпрозрахунковою» повинна була стати галузь, яка залишалася планово-збитковою, оскільки встановлювана державою гуртова ціна на вугільну продукцію не забезпечувала рентабельну роботу підприємств. Із кожним роком шахти потребували все більших грошей. Якщо в 1974 р. на шахтах Донбасу рівень рентабельності дорівнював 1,4 %, то у 1975 р. їх збитковість становила 167 млн. крб. Союзний уряд у 1982 р. намагався повернути галузі рентабельність. Спроба закінчилася безрезультатно через стрімке підвищення цін на продукцію, яка надходила на шахти (середня вартість одиниці устаткування у 1986 р. порівняно із 1980 р. зросла із 1,7 тис. крб. до 2,7 тис. крб. [5, с.16]). У 1987 р. галузь поверталася до принципів функціонування, від яких вона відмовилася на початку 70-х рр. Для реалізації нової системи господарювання міністерство розробило 15 галузевих цільових програм. При цьому КПРС, союзний уряд та Мінвуглепром СРСР не виявили причин провалу косигінських реформ, не зробили висновків з цього невдалого експерименту. Перехід на «госпрозрахунок» здійснювався, що називається, «з коліс», без наукового обґрунтування і необхідної послідовності дій, методом проб і помилок, без ретельного економічного прогнозу і ув'язки зі стратегічними завданнями.

Парадоксальність ситуації полягала у тому, що закон «Про державне підприємство (об'єднання)» повністю позбавив шахти оперативної та економічної самостійності. Відповідно до затвердженого порядку застосування цього закону у вугільній промисловості госпрозрахунковою структурою було об'єднання, а шахти були структурними підрозділами, що діяли на принципах внутрішньовиробничого госпрозрахунку. Керівники галузі надавали шахтам деякі елементи самостійності, прагнучи підвищити їх відповідальність за ефективність виробництва. Однак, майже всі складові господарської діяльності – вуглевидобуток, реконструкція і технічне переобладнання, використання фондів економічного стимулювання – жорстко планувалися згори. Як і раніше, матеріальні та фінансові ресурси виділялися тільки для виконання плану, заздалегідь визначалися постачальники та споживачі. Розрахунковий і фінансовий рахунки шахт знаходилися в об'єднаннях, які залишили за собою матеріально-технічне постачання. Для нарахування премії адміністрації шахт потрібно було отримати дозвіл об'єднання. Оскільки розрахункові ціни визначалися в планувальних органах, шахти були не в змозі поставити розміри фонду матеріального заохочення у залежність від прибутку підприємства. Через це здійснювати маневрування як у поточній діяльності, так і у здійсненні перспективних проектів гірники не могли. Колектив шахти мав незначні важелі впливу на кінцеві результати своєї діяльності, мінімальну здатність підвищувати ефективність виробництва за рахунок інтенсивних чинників.

Сподівань на те, що «госпрозрахунок» стане дієвим економічним механізмом підвищення ефективності виробництва, що з переходом на нього у шахт з'являться кошти для технічного переобладнання, розвитку підприємств і реалізації соціальних програм, у шахтарів і керівників галузі не було. Серед вуглевидобувних регіонів країни шахтний фонд УРСР був самим зношеним. Якщо в СРСР кількість шахт, що були введені в експлуатацію до 1970 р., становила 71,2 % їх числа [6, с.72], то у Донецькій області цей показник дорівнював 93,6 %. Понад 80 % українських шахт знаходилися у експлуатації понад 30 років. Третина з них здійснювала вуглевидобування понад 50 років, 40 були побудовані до 1917 р. [7, с.45], хоча середній термін служби вугільного підприємства дорівнюється 40 рокам. У світовій практиці реконструкція шахт здійснюється кожні 10 – 15 років. 184 українські шахти з 297 не реконструювалися 20 і більше років [8, с.364]. За весь повосенний період реконструкція була проведена тільки на 86-ти. Застарілий шахтний фонд потребував більшої кількості матеріалів і електроенергії для видобування тонни вугілля. Додаткових витрат потребувало вуглевидобування на глибоких горизонтах. Щорічні фінансові втрати шахт тільки через несприятливі мікрокліматичні умови складали 5 – 7 млн. крб. Через погіршення умов вуглевидобування за 15 років у собівартості тонни вугілля частка пільг і компенсації збільшилася у 3,8 рази і досягла 16 %. Собівартість українського вугілля була надмірно високою. У 1988 р. вона становила 26,47 крб., зокрема здобутого у виробничому об'єднанні (далі – ВО) «Дзержинськвугілля» 41,81 крб., у ВО «Стахановвугілля» – 39,88 крб. [9, с.23,36,37] (у РРФСР – 19 крб.). Із 21 найзбитковішої шахти СРСР, де собівартість перевищувала 100 крб. за тонну, 13 знаходилися на Донбасі та одна в ВО «Укрзахідвугілля». Але гуртова ціна тонни вугілля одного сорту була однаковою у всіх регіонах СРСР незалежно від умов видобування. Гірникам потрібно було переконати державу у необхідності переглянути свою цінову політику і підвищити гуртові ціни на вугілля.

Перехід на госпрозрахунок потребував вирішення першочергового завдання – отримання кінцевої продукції, реалізація якої дозволила б досягти реальної економічної самостійності. Шахтам треба було перепідпорядкувати собі збагачувальні фабрики, самостійно розпоряджатися хоч би якоюсь частиною видобутого вугілля. Такого не було. Вугілля закуповували і постачали споживачам структури «Вуглезбуту», що не входили до складу Мінвуглепрому СРСР. Його перепродаж на зовнішньому ринку здійснювали «Зовнішторгекспорт», підприємства 33-х галузей народного господарства, починаючи коксохімічними заводами і закінчуючи консервними заводами рибної промисловості. Багато металургійних підприємств стабілізували своє фінансове становище, продаючи на зовнішньому ринку не тільки металобрухт, що постачався їм шахтами, але і продукцію вуглевидобутку. Шахти мали право продавати вугілля тільки колгоспам і підприємствам агропромислового комплексу. І лише незначна частина втаєного (краденого) вугілля реалізовувалася гірниками за власним розсудом.

Сподіваючись на швидкий вихід на зовнішній ринок, вугільні підприємства шукали шляхи постачання своєї продукції за кордон. Шахта «Трудівська» ВО «Донецквугілля», наприклад, уклала договір з японською

фірмою про продаж однієї з марок вугілля, видобутого понад плану. Генеральні директори об'єднань у червні 1989 р. створили Асоціацію експортерів вугільної продукції. Але без дозволу РМ СРСР вихід на зовнішній ринок був неможливий. Госпрозрахунок вимагав зміни принципів організації народного господарства, створення міжвідомчих виробничих об'єднань.

Шахти переходили на прямі договори з постачальниками, кількість яких коливалася від 500 до 1,5 тис. Обсяги централізованого розподілу фондів матеріальних ресурсів скорочувалися – у 1989 р. вони склали 65 % від загальних поставок. Розширення самостійності підприємств за умови відсутності гуртової торгівлі засобами виробництва зумовило перекося у взаєминах шахт і постачальників, які відмовлялися продавати продукцію за фіксованими цінами. Під час укладання договорів постачальники часто займалися здирицтвом, вимагали плату валютою за матеріали й устаткування, які повинні були постачати відповідно до держзамовлення. Поведінку постачальників шахтарі розцінювали як «економічний бандитизм». Закон «Про державне підприємство (об'єднання)» підштовхнув постачальників до підвищення цін. Вони зросли на 30 %, що обмежувало шахти у придбанні засобів праці. Ціна «затягувань залізобетонних», які вироблялися Торезьким заводом залізобетонних технічних виробів, зросла з 57 до 80 крб. Скребоквий конвеєр з літерою «М» став коштувати в 1,5 рази дорожче, посадочне кріплення зі знаком якості – у 2,5 рази дорожче. Ціна мехкомплексу, що складала в 1981 р. 336 тис. крб., у 1988 р. досягла 700 тис. крб. При цьому споживчі властивості товарів не змінювалися. Ціна вугільного комбайна незмінної, а іноді й гіршої якості, зросла із 19 тис. крб. до 37 тис. крб. Збільшення цін на машини й устаткування робило не вигідною заміну застарілої техніки новою, оскільки зростали витрати виробництва та знижувалася фондовіддача. Терміни окупності витрат на придбання машин і устаткування ставали неприпустимо великими. Для відновлення несправних машин потрібні були запчастини, потреби в яких задовольнялися на 30 – 50 %. Директори підприємств були вимушені використовувати обігові кошти на наднормативні запаси товарно-матеріальних цінностей. Припинилося здавання на металобрухт непридатної техніки, яка залишалася на шахтах з метою її подальшого використання. Шахти були вимушені розпочати створення власної ремонтної бази і примітивного машинобудування.

Адміністрація шахт намагалася розширити госпрозрахункові стосунки на рівні ділянок і бригад. Важливо було врахувати негативний досвід реалізації бригадного підряду, який був накопичений після початку у 1976 р. експерименту на шахті «Максимівська ВО «Стахановвугілля». Тоді масовим рух госпрозрахункових бригад не став, оскільки підряд вступив у протиріччя із системою директивного управління і планування. У роки «перебудови» у бригади об'єднувалися робітники, що працювали за відрядною (гірничоробітники очисного вибою, прохідники) і почасовою (слюсарі, електрики та інші) формами оплати праці. Для поширення бригадного підряду використовувалися економічні стимули. У разі безперебійної роботи очисних і підготовчих вибоїв за відсутності порушень техніки безпеки (далі –ТБ), трудової дисципліни і випадків травматизму передбачалося преміювання гірників до 15 % зарплати. Водночас впроваджувалася колективна відповідальність за збої у роботі, за порушення трудової і технологічної дисципліни. За прогул шахтар втрачав чверть суми премії, за отриману травму – п'яту частину. У разі порушення ТБ не виплачувалися надбавки за професійну майстерність. Перехід бригад на госпрозрахунок не приносив задоволення. Кількість робітників, що побачили позитивні зміни після переходу на «госпрозрахунок», склало ВО «Стахановвугілля» і «Первомайськвугілля» 3 – 5%, у ВО Красноармійськвугілля – 14,7 %.

До кінця 1987 р. питома вага підрядних колективів становила 2,6 %, у них працювало 6,8 % робітників. Використовували «елементи госпрозрахунку» 19 % бригад [10, с.3]. Спроби ввести госпрозрахунок на рівні бригад, що входили до складу ділянок, успіху не мали через складний облік витрат за широким колом показників. Впровадження підряду стримувалося численними обмеженнями, зокрема передбаченими правилами ТБ. Постійне погіршення гірничо-геологічних умов видобування вугілля, труднощі у матеріально-технічному постачанні, відсутність багатьох нормативів витрат матеріалів і запасних частин, прорахунки в організації робіт, поспішність і економічна необґрунтованість виробничих завдань стримували його розширення.

Інтенсивніше «госпрозрахунковий процес» відбувався у 1988 р. На передових шахтах впроваджувалася його «друга модель». У бригади з видобутку вугілля вводилися підсобні робітники, інженерно-технічні працівники та гірничі майстри. Встановлювалася залежність зарплати ІТП від виконання планових показників підземними робітниками. Створювалися укрупнені трудові колективи ділянок, до складу яких входили тимчасові виконавці та відрядники, керівники і фахівці. У загальний зарібок укрупнених колективів ділянок включалася оплата виконаних обсягів планових і непередбачених робіт (ліквідація аварій, заміна устаткування тощо), оплата простоїв не з вини робітників, сума всіх видів премій за основні результати господарської діяльності. У загальний зарібок не включалися доплати за пільги, оплата роботи у вихідні та святкові дні. Зарібок розподілявся між членами бригад за кінцевим результатом відповідно до тарифних ставок, пропорційно проробленому часу із застосуванням коефіцієнта трудової участі (далі – КТУ). Але забезпечити об'єктивний облік трудового внеску кожного члена колективу не вдавалося. У Донецькій області впродовж року кількість підрядних колективів збільшилася в 3 рази із 179 до 553 і склала 5,5 % від загальної їх кількості [11, арк.17]. Чисельність зайнятих у них працівників зросла до 14,3 %. За «другою моделлю госпрозрахунку» працювали 18 тис. гірників [12, арк.63]. У ВО «Донецьквугілля» із 1229 бригад на госпрозрахунок були 177 (14,4 %). На шахті ім. Челюскінців цього ж об'єднання госпрозрахунковими були усі 5 ділянок видобутку вугілля, одна прохідницька ділянка із чотирьох та 2 ділянки шахтного транспорту [13, арк. 21,22].

Адміністрація шахт, яка була не в змозі створити умови для госпрозрахункових стосунків, знайшла для себе вихід у застосуванні поняття «використання елементів госпрозрахунку», що дозволяло уникнути звинувачень у саботажі партійно-державної політики. Згідно зі звітністю, у ВО «Укразахідвугілля» у таких умовах працювало 37,3 % бригад, на підприємствах червоноградської групи шахт 27,3 % [14, арк.52]. У ВО «Макіїввугілля» «використовували елементи госпрозрахунку» 58,7 % бригад, у ВО «Добропіллявугілля» – 67,9 % [15, с.2]. У ВО «Донецьквугілля» кількість таких бригад протягом року збільшилася в 2 рази і склала 79 %. Ознайомившись з переведенням колективів на «госпрозрахунок» у ВО «Донецьквугілля» і «Шахтарськвугілля», відповідальний редактор журналу «Советский шахтёр» О. Бузулук констатував: «Госпрозрахункові бригади створюються формально, керівники шахт обмежуються лише виданням наказів про призначення бригадирів та виплатою бригадирських коштів. Ніхто цим колективам не визначав технологічні межі, не закріплював за ними устаткування, не встановлював планові показники й витрати на виконання робіт, не налагоджував їх облік і контроль за ними. Не запроваджена тут бригадна оплата і розподіл колективного заробітку із застосуванням КТУ. Незадовільна робота колективів компенсується елементарною зрівнялівкою» [16, с.16]. Здійснюваний обман шахтарям був зрозумілий. Анкетне опитування, проведене серед гірників групи шахт Пролетарського району Донецька показало, що 70 % опитаних вважали, що «госпрозрахунок» існує тільки на папері і не впливає на діяльність колективів [17, арк.116].

У 1988 р. шахтарі Донецької області порівняно із 1987 р. збільшили видобуток на 295,5 тис. т. План прибутку був перевищений на 25,6 млн. крб. З початку п'ятирічки було здобуто понадпланово близько 9 млн. т вугілля [18, с.2]. Кількість відсталих колективів, що працювали на підряді, знизилася із 42 % до 20 %. Перевиконання плану із прибутку більшістю об'єднань сприяло покращенню фінансового становища шахт. Однак у 1988 р. вуглевидобуток в УРСР скоротився на 300 тис. т. «Госпрозрахунок» оголив усі слабкі боки галузі, технологічну і технічну відсталість багатьох шахт і ускладнив ситуацію. У Донецькій області ВО «Макіїввугілля», «Артемвугілля», «Орджонікідзевугілля» і «Шахтарськвугілля» планові завдання не виконали. У ВО «Донецьквугілля» кількість шахт, що не виконали річний план, збільшилася із 6-ти до 10-ти і складала майже половину їх кількості. Продуктивність праці робітника знизилася в об'єднанні на 1,3 %, собівартість тонни вугілля збільшилася на 1,7 крб., прибуток знизився на 13 млн. крб. План 1988 р. у ВО «Донецьквугілля» не виконали 35,6 % госпрозрахункових бригад [19, арк.34]. На згадуваній шахті ім. Челюскінців усі госпрозрахункові ділянки допустили перевитрату матеріалів на 5,4 млн. крб. і фонду заробітної плати. Недосконала система кредитування і формування обігових коштів не дозволяла окремим об'єднанням поліпшити своє фінансове становище. Недовиконання плану із прибутку склало у ВО «Торезантрацит» 13 млн. крб., у ВО «Артемвугілля» понад 7 млн. крб. Не були проведені роботи з наведення ладу у залізничному господарстві шахт. Близько 300 км залізничної колії вугільних підприємств мали дефекти рейки, понад 20 км шпал були непридатні для експлуатації [20, арк. 255].

Досвід роботи у 1987 – 1988 рр. доводив, що забезпечити високопродуктивну роботу всіх бригад адміністрація не зможе. Не тому, що гірники не вміють або не хочуть працювати, а тому що існує протиріччя між реальними можливостями шахтарських колективів і встановлюваними згори нормативами. Перспективи відсталих шахт були загрозливими для їх колективів. Заступник міністра ВП СРСР А. Фісун зажадав ліквідувати збитковість, і якщо цього не буде зроблено, «здавати [шахти] в оренду кооператорам або закрити» [21, с.5].

У 1989 р. перехід до повного госпрозрахунку здійснювався за відсутності господарської самостійності шахт. План вуглевидобутку був визначений у 192,3 млн. т. Для його виконання шахти не мали необхідних матеріально-технічних ресурсів. Шахта «Південнодонбаська № 1», зокрема, була забезпечена металоарочним кріпленням, трубами для прокладення протипожежних трубопроводів на 50 %. Вона отримала в 1988 р. лише три прохідницькі комбайни і породонавантажувальні машини і не могла задовольнити потреби прохідницьких бригад. Донецькій шахті ім. М. Горького для виконання планів бракувало 30 т металевої арматури, 2 тис. т металевих кріплень, 2 км кабелю, 6 комбайнів, 10 маневрених лебідок [22, арк. 32]. Директор шахти «Південнодонбаська № 3» В. Фомічов плану на 1989 р. давав таку оцінку: «Погодитися з таким планом – означає умисне в найвідповідальніший і далеко не безболісний період переходу на нові умови господарювання приректи справу на провал» [23]. Аргументи тих, хто говорив про завищені цифри завдань, у до уваги не приймалися. Щоб трудові колективи прийняли їх до виконання, на них здійснювався адміністративний тиск. Була збережена система гуртових і розрахункових цін. Гуртова ціна тонни вугілля, що добувалася у ВО «Торезантрацит», складала 51,8 % його собівартості, у ВО «Орджонікідзевугілля» – 48,6 %. Багатьом шахтам були знижені фондоутворювальні показники. На шахті ім. М. Горького ВО «Донецьквугілля» розрахункова ціна 1 т вугілля була знижена із 52,33 крб. у 1988 р. до 44,82 крб. у 1989 р. Був знижений коефіцієнт коригування фонду заробітної плати. Був вилучений заощаджений за рік фонд заробітної плати. Фонд стимулювання став менше на 1,2 млн. крб., ніж був у 1988 р., фонд матеріального заохочення був скорочений на 800 тис. крб.

1989 р. був вирішальним для СРСР. Дефіцит державного бюджету досяг 90,1 млрд крб., а державний борг – 312,4 млрд крб. Вугільні об'єднання Донецької області на 1989 р. отримали ліміти капітальних вкладень на 74 млн. крб. менше від того, що вони вимагали. Виділені ліміти не дозволяли багатьом шахтам не те, що займатися реконструкцією, але навіть підготувати фронт очисних робіт. Кількість діючих очисних вибоїв у ВО «Донецьквугілля» була на 69 менше, ніж передбачалася планами, а їх довжина була на 1 км менша за плановану. 15 березня 1989 р. ЦК КПРС і уряд прийняли постанову «Про заходи щодо фінансового оздоровлення економіки і зміцнення грошового обігу в країні в 1989 – 1990 рр. і в XIII

п'ятирічці», яка безпосередньо зачіпала інтереси вугільної галузі. Влада зробила різкий поворот у своїй фінансовій політиці та розпочала впровадження в соціалістичній державі елементів теорії монетаризму. Метою програми було скорочення бюджетних витрат і збільшення прибутків на 29,3 млрд крб. у 1989 р. і на 33,7 млрд. крб. у 1990 р.

Керівництво СРСР зажадало від урядовців реорганізувати або ліквідувати неефективні підприємства. Воно виходило з того, що багаторічне вливання державних коштів у галузь не стимулюють розвиток виробництва, навпаки, заохочують безгосподарність і утриманство. На Мінвуглепром СРСР поширювалася критика за відсутність ефективних заходів щодо різкого скорочення збиткових підприємств. Влада мала за мету звести до мінімуму бюджетні асигнування. Фінансовим органам пропонувалося у 1989 р. скоротити на 30 % дотації нерентабельним підприємствам. Найближча перспектива для майже половини українських шахт була загрозливою. У документі говорилося: «У XIII п'ятирічці виключити практику вилучення міністерствами і відомствами частини прибутку підприємств, що працюють рентабельно, задля виплати різних дотацій збитковим і низькорентабельним підприємствам» [24, арк.4]. І тільки вкрай обмежена кількість колективів, передусім, шахти, що видобували коксівне вугілля, мали фінансуватися з централізованих джерел. ЦК КПРС і уряд рекомендували Мінвуглепрому СРСР в 1989 р. скоротити витрати на утримання адміністративно-управлінського персоналу, а заощаджені 418 тис. крб. перерахувати до держбюджету. Держплану СРСР і Мінфіну СРСР пропонувалося обмежити фінансування капітальних вкладень у виробництво.

Вугільна галузь була поставлена перед фактом згорання матеріально-технічного забезпечення, оскільки передбачалося до кінця року товари виробничого призначення на суму 12 млрд. крб. продати кооперативам і населенню. У переліку товарів для продажу були тисячі тракторів і вантажівок, екскаваторів і бульдозерів, сотні кранів. Мінвуглепрому СРСР доручалося у 1989 р. реалізувати кооперативам, орендарям і населенню продукцію виробничо-технічного призначення на 10 млн. крб. Спрямовувалося у роздрібний продаж деревина на суму 875 млн. крб. Постанова підштовхувала гірників «пробивати» вихід на зовнішній ринок, оскільки підприємства, що займалися зовнішньоекономічною діяльністю, отримали право в 2,5 рази збільшити закупівлі за кордоном товарів народного споживання. Керуючись рішеннями березневої постанови ЦК КПРС і уряду, Мінвуглепром СРСР розробляв програму закриття безперспективних шахт.

У травні 1989 р. внаслідок страйків у Закавказьких республіках погіршилася робота залізничного транспорту. Недопостачання вагонів призводило до зриву укладених договорів, до накопичення вугілля на складах, несвоєчасного надходження грошей на рахунки шахт. В умовах літньої спеки на складах вугілля самозаймалося. Впала продуктивність праці. На шахті «Північна» ВО «Краснодонвугілля» вона у порівнянні із липнем 1988 р. знизилася до 66,5 %, на шахті ім. В. Менжинського ВО «Первомайськвугілля» до 76,9 %. Підсумки першого півріччя 1989 р. були суперечливими. План вуглевидобутку був перевиконаний. Галузь завдання виконала за всіма техніко-економічними показниками. За 3,5 року XII п'ятирічки гірники понад завдання видобули більше 16 млн. т вугілля. Але тільки 18 виробничих об'єднань із 22-х витримували випробування «госпрозрахунком». Рентабельність вуглевидобутку на шахтах Донецької області знизилася із 27 % у 1986 р. до 18 % [25].

У липня 1989 р. відбувся загальноукраїнський страйк шахтарів. Першими застрайкували робітники групи шахт ВО «Макіїввугілля». Від господарських керівників вони зажадали надати самостійність шахтам. На майдани гірники прийшли із транспарантами «Де наша економічна самостійність?». Незабаром у Донецьку почалося опрацювання документа, який пізніше отримав назву «Протокол про узгоджені заходи між шахтарським страйковим комітетом м. Донецька та комісією Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС» (далі – «Протокол»). До «Протокола» увійшли вимоги передбачити у проекті реформи гуртових цін їх підвищення на вугілля згідно із фактичними витратами і із урахуванням повної рекультивациі та зміни гірничо-геологічних умов вугледобування, надати шахтам економічну самостійність. Виконання вимог гірників вело до зростання собівартості добутого вугілля, що суттєво знижувало конкурентоспроможність вугільної галузі і ставило під сумнів її перспективи.

Після страйку найбільш важким для гірників було рішення скористатися можливістю стати юридично й економічно самостійними підприємствами. На перехід наважувалися тільки перспективні колективи. У Донецькій області першими таку самостійність отримали шахтоуправління «Жовтневе» ВО «Донецьквугілля», шахти «Жданівська» та «Шахтарська-Глибока» ВО «Шахтарськвугілля». До літа 1990 р. у Донецькій області зі 122 шахти економічну та юридичну самостійність мали 19, з яких 9 були шахти ВО «Донецьквугілля». У Луганській (до 1990 р. Ворошиловградській) області самостійними стали 5 шахт [26, арк. 21]. На українських шахтах перехід до економічної самостійності був найскладнішим. Якщо в Мінвуглепромі СРСР до літа 1990 р. її мали 21 % шахт, то у Донецькій області – 15 %, у Луганській – 5 %. Багато колективів розуміли, що через специфічні особливості галузі з її непередбачуваними змінами гірничо-геологічних умов, великою капіталоємністю і трудомікістю вуглевидобування, залежністю підприємств від роботи залізничного транспорту їх шахти не можуть бути самостійними. Перший досвід «госпрозрахунку» давав підґрунтя для висновку, що самостійність при системі дотування і обмеженого фінансування майже неможлива. Самостійність шахт не була обмеженою. Вони мали розрахункові рахунки в банку, але генеральні директори об'єднань залишили за собою функцію розподілу фонду розвитку виробництва та лімітів на придбання устаткування, право формувати економічні показники, у тому числі розрахункові ціни.

Сподівання, що у 1990 р. гуртові ціни на вугілля відповідатимуть фактичним витратам на його видобування, а також що будуть виділені капітальні вкладення, які дозволять розпочати розширене

відтворення і відшкодувати заборгованість минулих років, не виправдалися. Дотація вугільної промисловості СРСР у 1990 р. порівняно з 1989 р. збільшилася всього на 0,4 %. Розмір дотації шахтам УРСР був визначений у розмірі 3,4 млрд. крб. – 43,5 % від загальногалузевої дотації. Скорочувалися капіталовкладення, без яких було неможливо підготувати нові лінії очисних вибоїв та дати шахтам перспективу розвитку. У ВО «Макіїввугілля» капіталовкладення зменшилися із 57 млн крб. у 1989 р. до 51 млн крб. у 1990 р. Скоротилося фінансування ВО «Орджонікідзевугілля» з 36,4 млн. крб. у 1988 р. до 32,1 млн крб. у 1990 р. [27, арк.12]. Відсутність коштів змушувала керівників шахт концентрувати ресурси на проведенні очисних робіт. Гірниче господарство занепадало. Протягом року на шахтах Донецької області було відремонтовано 5 % усіх виробок [28, с.3].

Розрахункові ціни, запроваджені в 1990 р., як і у попередні роки, не враховували зростання витрат на видобуток вугілля на великих глибинах і необхідність забезпечення ТБ в таких умовах. Шахтам ВО «Донецьквугілля», де середня розрахункова ціна була встановлена 46 крб. за тонну, через погіршення гірничо-геологічних умов вугледобування недофінансування склало 7 млн. крб. [29, арк.18] Шахтам ВО «Павлоградвугілля» для нормального функціонування бракувало 21 млн крб. [30, арк.16] У ВО «Артемвугілля» розрахункова ціна була встановлена 54,17 крб. за тонну, у той час як собівартість складала 56,63 крб. [31] Така ціна на 10 млн. крб. не покривала витрати, передбачені фінансовим планом [32]. Лихом для об'єднання стала аварія на шахті «Олександр-Захід». На консервацію постраждалої шахти необхідно було виділити 3 млн. крб. Економічні втрати ВО «Артемвугілля» від аварії оцінювалися у 20 млн. крб. [33, с.7].

Фінансове становище шахт підривало подорожчання споживаних ресурсів і транспортних тарифів. Із 1 січня 1990 р. були підвищені тарифи на вантажні перевезення на 35 %, ціни на електроенергію на 10 % [34, арк. 19]. Подорожчання техніки порівняно із 1985 р. склало 16 % [35, с.4]. Шахтам Донецької області розмір дотацій у зв'язку з подорожчанням продукції, що постачалася, був збільшений на 300 млн. крб. [36, арк. 22] Але в розрахунках дотацій були використані ціни на споживані матеріали і електроенергію, затверджені у прейскурантах. Договірні ціни, за якими шахта розраховувалася з більшістю постачальників, були вищі: на деревину у 1,6 – 2 рази, на метал у 1,4 – 1,7 разів. Місцева влада приймала рішення частину продукції, яка вироблялася підприємствами за державним замовленням, продавати шахтам за договірними цінами. Додаткові витрати шахт за цими статтями виявилися профінансованими на 57 %. ВО «Донецьквугілля» для покриття цінової різниці необхідно було знайти 6 млн. крб. [37, арк.18] ВО «Орджонікідзевугілля» на придбання устаткування було недодано 2,5 млн крб. У телеграмі М. Рижкову 15 лютого 1990 р. керівники Донецької області били на сполох: «Особлива напруженість склалася в питаннях формування розрахункових цін на вугілля у 1990 р. Зростає невідповідність їх фактичним витратам на видобування вугілля через зростання з 1.01.90 р. цін і тарифів. Також не включені до розрахункових цін плата за адміністративно-управлінський персонал і витрати на збільшення норм витрат мила і спецодягу. Вугільні об'єднання поставлені в критичне економічне становище» [38, арк. 20-21]. Забракли гроші шахтам потрібно було заробити, а для цього необхідно було перевиконувати плани хоч б на 10 – 15%. Потужні шахти у разі відповідності показників якості видобутого вугілля вимогам міжнародних стандартів могли дещо поліпшити своє матеріальне становище завдяки розвитку своїх зовнішньоекономічних зв'язків. Вугіллям торгували, зокрема, донецькі шахти ім. М. Горького, ім. М. Калініна та «Південнодонбаська № 3», макіївська ім. О. Батова, горлівська ім. В. Леніна, шахти ВО «Торезантрацит», на Луганщині – ВО «Стахановвугілля», «Свердловантрацит», шахта «Суходільська-Східна». У торгівлі вугіллям на внутрішньосоюзному ринку виникли перешкоди після того, як ВР УРСР постановою «Про додаткові заходи щодо забезпечення потреб підприємств, організацій і установ, розташованих на території республіки» від 1 грудня 1989 р. заборонила вивозити за межі УРСР 25 найменувань продукції, у тому числі побутове вугілля [39, арк.83]. Держава підштовхувала керівників директорів підприємств до створення комерційних фірм та малих підприємств, щоб займатися виробництвом будматеріалів, меблів та інших товарів народного споживання. При шахті ім. В. Бажанова ВО «Макіїввугілля» таких фірм було створено 10.

Перехід на самостійний баланс великих добре устаткованих шахт погіршив становище підприємств зі складними гірничо-геологічними умовами і відпрацьованими запасами. На цих шахтах не було коштів для розрахунків із постачальниками, для ліквідації «вузьких місць». Фінансові органи переводили такі підприємства на особливий режим кредитування. Керівництво Мінвуглепрому СРСР розуміло, що підприємства, які працюють в умовах фіксованих державних цін на вугілля, мають бути захищені від посередників, які впроваджувалися у систему розподілу матеріальних ресурсів, що єдиним виходом з цієї ситуації може бути індексація цін на споживану продукцію, поквартальне збільшення дотацій та компенсація витрат шахт у зв'язку з недопостачаннями устаткування і матеріалів під держзамовлення. Але нічого здійснити для покращення ситуації Мінвуглепром СРСР не міг через недосконалість правової бази.

Збільшення податкових відрахувань до фонду соціального страхування у 1990 р. із 9 % до 37 % фонду заробітної плати на підприємствах розцінювалося як «удар нижче пояса» [40, арк.440]. Ще одним ударом для шахт стало рішення РМ СРСР про підвищення з 15 січня до 30 квітня 1990 р. у 5 разів розміру штрафів за простої вагонів [41, арк.4]. Це призвело до зниження прибутку підприємств, зокрема у ВО «Макіїввугілля» він скоротився на 48 % [42, арк.149]. Узяті в банку гроші для оновлення основного виробництва важким тягарем лягли на плечі колективів. Внаслідок недостатнього фінансування більшість підприємств були приречені на невиконання планових завдань. Навіть із тих підприємств, що перейшли на самостійність, 30 – 40 % не виконували план. Через високу собівартість вугледобування у 1989 р. не виконали план прибутку майже всі об'єднання за винятком ВО «Добропіллявугілля» та «Лисичанськвугілля». Величезну

заборгованість мали ВО «Донбасантрацит» (18 млн крб.) «Антрацит» (16 млн крб.), «Артемвугілля» (15 млн крб.), а також «Олександріввугілля», «Донецьквугілля» та «Рівенькиантрацит». Багато об'єднань мали прострочені платежі, серед яких були ВО «Антрацит» (23 млн. крб.), «Торезантрацит» та «Артемвугілля» (по 10 млн. крб.).

Шахтам потрібний був такий рівень рентабельності, який би дозволив реалізувати всі виробничі та соціальні програми. Поки таких цін не було, навіть передові шахти були вимушені виступати прохачами. Гірники шахти «Красноармійська» ВО «Добропіллявугілля» у листі до міністра М. Щадова писали: «Шахта не має можливості для переходу на нові умови оплати праці. Якщо в цих умовах шахта не отримає допомоги, то надана їй юридична і економічна самостійність виявиться згубною для всього трудового колективу» [43, арк.117]. Гірники продовжували мріяти про справжню економічну самостійність шахт, можливість їх розвитку і технічної реконструкції. Питання про те, щоб узяти шахту в оренду, втратило для шахтарів актуальність після того, як РМ СРСР прийняла в березні 1990 р. постанову «Про порядок здачі підприємств (об'єднань) союзного підпорядкування та їх майна в оренду». Підприємства паливно-енергетичного комплексу, як і підприємства оборонного відомства і транспорту, оренді з правом наступного викупу і без такого не підлягали на тій підставі, що характер їх діяльності передбачав підвищений ступінь централізації [44, арк.120].

Матеріально-технічне забезпечення шахт після страйку продовжувало погіршуватися. Керівники страйкомів заявляли: «Якщо ці питання [постачання] не будуть вирішені, ми знову піднімемося на страйк» [45, арк.113]. Обсяги недопостачань були істотними. Наприкінці 1989 р. об'єднанню «Макіїввугілля» вони були такими: 37 тис. м³ лісу, 126 т канатів, 280 т рейок, 453 т сталі. Дружківський і Олександрівський машинобудівні заводи недопостачали запасних частин на 200 тис. крб. [46, арк.149] У IV кварталі 1989 р. Дніпропетровський металургійний завод ім. В. Леніна припинив постачання на шахти труб, які використовувалися для монтажу дегазаційних та протипожежних трубопроводів [47, арк.178]. залізничний транспорт також не виконував своїх договірних зобов'язань. У Ворошиловградській області у липні 1989 р. шахтам було надано 9665 вагонів, у серпні – 13937 [48, арк. 63]. Упродовж року підприємства галузі не отримали 190 тис. вагонів – 520 вагонів щодобово [49, арк.39].

У 1990 р. для виконання держзамовлення гірникам необхідно було мати 290 тис. т прокату чорних металів, 93 тис. т сталевих і чавунних труб, 35,8 тис. т сталевих канатів тощо [50, арк. 210]. У січні 1990 р. був зроблений черговий крок з децентралізації матеріально-технічного постачання і демонополізації системи матеріально-технічного забезпечення. Згідно із постановою ВР СРСР «Про деякі заходи щодо розвитку гуртової торгівлі засобами виробництва» (23 січня 1990 р.) у системі Держпосту СРСР передбачалося створення гуртово-посередницьких фірм для надання підприємствам на договірних засадах послуг і реалізації їх продукції споживачам. Незабаром була створена гуртово-посередницька фірма з торгівлі твердим паливом «Паливогуртторг», а також з торгівлі лісом – «Лісгуртторг» [51, арк.11]. Централізована система забезпечення ресурсами продовжувала існувати, але Держпости СРСР, УРСР та їх територіальні підрозділи (в УРСР було створено 19 територіальних постачальницьких організацій) виявилися не спроможними забезпечити виконання шахтами держзамовлення. Органи Держпосту СРСР втратили важелі впливу на виконання програм постачань, не могли бути координаторами дій споживачів і постачальників, виробників, споживачів і залізничників. Поява територіальних постачальницьких структур призвела до порушення прямих довгострокових зв'язків шахт із постачальниками. Договори з підприємствами-виробниками на постачання основних видів матеріально-технічних ресурсів до квітня 1990 р. у повному обсязі уклала тільки половина об'єднань, інші – на 60-80 %. Підприємства різних галузей промисловості та зовнішньоторговельні організації відмовлялися від укладення договорів з шахтами. Фахівці постачальницьких підрозділів шахт не були готові до самостійного забезпечення власного виробництва.

Дефіцит валюти зумовив скорочення закупівель за кордоном канатів і багатьох запчастин. Але найбільш болючими для шахт були недопостачання машинобудівниками і лісозаготівниками. У зв'язку з дією закону «Про державне підприємство (об'єднання)» у 1990 р. шахти мали зв'язки із 70 – 80 постачальниками лісу, а не із 6 – 8, як це було у 1989 р. Труднощі з отриманням лісу зростали. ВО «Артемвугілля» було виділено фондів на 357 тис. м³ круглого лісу. Держпост СРСР прикріпив об'єднання до постачальників, які могли його дати 348 тис. м³. Постачальники прийняли заявку на 294 тис. м³ – 82 % від потрібного. ВО «Донецьквугілля», якому необхідно було мати 460 тис. м³ лісу, отримало ліміт на 349 тис. м³, але постачальники не прийняли до виконання 68,6 тис. м³ (19 %) [52, арк.21]. Відходи розпилювання лісозаготівники продавали за кордон, внаслідок чого шахти не отримували обалоли – найважливіший елемент кріплення гірничої виробки. РМ СРСР своєю постановою «Про постачання продукції виробничо-технічного призначення» наділила лісозаготівельників (і не лише їх) правом вибору – або відвантажувати ліс, або платити штраф. Лісозаготівельникам було вигідніше виплачувати шахтам штрафи, ніж виконувати умови договорів. Апеляції виробничих об'єднань УРСР до арбітражу РРФСР були безрезультатними. Він був на боці постачальників, оскільки розпорядження Держплану СРСР і Держпосту СРСР згідно із законом носили рекомендаційний характер.

Ускладнювало проблему постачання поглиблення кризи залізничного транспорту. Для відвантаження продукції лісовідправникам подавалося 64 – 67 % необхідних вагонів. У Сибіру вздовж колії лежало понад 6 млн м³ деревини, яку було неможливо вивезти в УРСР. У той час, як у I кварталі 1990 р. Мінліспром СРСР перевищив план відвантаження копальневої стійки на 10 %, шахтам Донецької області недопостачання складало 115 тис. м³ стійки, у тому числі шахтам Центрального району Донбасу – 46 тис. м³, шахтам

Луганщини – 38 тис. м3 [53, арк.22]. Недопостачання лісу ВО «Орджонікідзевугілля» тільки в січні 1990 р. склало 6 тис. м.3 Він на шахти надходив не лише із запізненням, але й вогим, бо часу для його просушування не було. Такий ліс було важко доставляти у вибої та кріпити.

Проблема своєчасного вивезення вугілля розв'язана не була також через кризу залізничного транспорту. У січні 1990 р. шахти ВО «Добропіллявугілля», наприклад, не отримали для завантаження 417 вагонів, у лютому – близько 600. Союзний уряд вимагав від міністерств і відомств, виконкомів обласних і міських рад забезпечити цілодобову роботу з завантаження і розвантаження вагонів та вивезення вантажів із залізничних станцій. У кінці квітня український уряд вимагав від начальників Донецької та Львівської залізниць забезпечити безперебійну подачу вагонів шахтам для вивезення коксівного вугілля, що накопичилося на складах. Але Донецька залізниця план вивезення вугілля не виконала. До літа 1990 р. через відсутність вагонів у відвалах шахт Донеччини скупчилося 2 млн. т вугілля [54, арк.4]. Зрив збуту створював фінансове становище. Адміністрація не могла забезпечити своєчасну виплату зарплати, купувати матеріали й устаткування, оплачувати послуги та підтримувати об'єкти соціальної галузі. Підприємства втрачали власні оборотні кошти, несвоєчасно проводили розрахунки з бюджетом, з постачальниками і банками. Відсутність необхідного матеріального забезпечення вибивала шахтарів з виробничого ритму.

Ліміти на гірничошахтне устаткування шахтам Донецької області були виділені на суму 44,7 млн. крб., що на 3 млн. крб. перевищувало показник 1989 р. Але виробництво очисних комбайнів, мехкомплексів, шахтних підземних машин, копальневих електровозів та вантажних вагонів в СРСР у 1990 р. було меншим, ніж у 1985 р. Зокрема, заявки ВО «Донецьквугілля» на постачання 7 мехкомплексів, 7 стругових установок, 17 прохідницьких комбайнів та 8 вантажних машин залишилися без відповіді. Мінвуглепром СРСР задовольнив заявки шахт на додаткове виділення запасних частин, але заводи, послаючись на рішення РТК, не приймали їх до виконання. ВО «Донецьквугілля», отримав ліміт на запчастини на суму 1,03 млн крб., але змогло укласти договори з машинобудівниками на виробництво запчастин на 400 тис. крб. Воно звернулося на Горлівський машзавод з проханням збільшити у 1990 р. на 10 % їх постачання шахтам об'єднання. Відповідь була негативною [55, арк.118]. Протягом 9 місяців галузь недоотримала 375 км вентиляційних труб, 40 тис. т металопрокату, 479 водовідливних насосів, 4,5 тис. штук вибухобезпечних електродвигунів, 30 прохідницьких комбайнів тощо. Відсутність постачання поглиблювала недовіру людей до влади і керівників усіх рівнів. «Припинити балачки у парламенті і зайнятися розглядом життєво важливих для всіх робітників, у тому числі й гірників, питань» вимагали від ВР УРСР 11-го липня 1990 р. гірники Макіївки [56, с.231]. Свою участь у страйку 11 липня 1990 р. макіївські шахтарі пояснили так: «Нас змусило страйкувати те, що вугільні підприємства зараз на межі зупинки і без будь-яких страйків. Відсутні кріпильний ліс, інші матеріали й устаткування» [57, арк.3].

Але ситуація з матеріальними ресурсами не була критичною. На шахтах існували наднормативні запаси машин і устаткування, особливо у ВО «Красноармійськвугілля» та «Шахтарськвугілля». У ВО «Донецьквугілля» коефіцієнт повторного використання устаткування і матеріалів складав 2,6 %, тоді як у ВО «Добропіллявугілля» і «Павлоградвугілля» 7 – 10 %. Втрати металостійок у 1,3 рази перевищували встановлений норматив. Вивозилися на звалища або залишалися під землею мільйони квадратних метрів конвеєрної стрічки, сотні кілометрів кабельної продукції та вентиляційних труб. Шахтоуправління «Петровське» ВО «Донецьквугілля» упродовж року отримало 3 електровози, 8 очисних і прохідницьких комбайнів, 700 вагонів та 5 вантажних машин. Після неодноразових звернень директорів шахт, голів профкомів з проханнями про допомогу до Президента СРСР, ВР СРСР, РМ СРСР, Держпосту СРСР, до Мінвуглепрому СРСР форсований рух до ринкових відносин завершився указом Президента СРСР «Про невідкладні заходи щодо стабілізації господарських зв'язків у IV кварталі 1990 р. і протягом 1991 р.» (27 вересня 1990 р.).

Отже, у 1987 – 1989 рр. колективи гірників опинилися у складній ситуації. Об'єднання з видобутку вугілля, які знаходилися на дотації та були позбавлені можливості самостійно збагачувати вугілля, які не мали прямого виходу на споживачів вугільної продукції, які мали самий зношений шахтний фонд та найгірші серед вугледобувних регіонів СРСР умови праці відповідно до закону «Про державне підприємство (об'єднання)» (1987 р.), ставали «госпрозрахунковими». Шахти не отримали економічної самостійності. Під час страйку уряд прийняв умови гірників щодо його припинення і зірвав виконання спільної з ЦК КПРС постанови «Про заходи щодо фінансового оздоровлення економіки і зміцнення грошового обігу в країні у 1989 – 1990 рр. і в XIII п'ятирічці». Виконання вимог гірників вело до зростання собівартості добутого вугілля, що суттєво знижувало конкурентоспроможність галузі. Після страйку політика союзного уряду щодо вугільної промисловості не зазнала принципових змін. Розрахункові ціни на вугілля, що були встановлені на 1990 р., не дозволяли вивести підприємства на рівень рентабельності, який би міг забезпечити виконання виробничих і соціальних програм та реалізувати вимоги гірників, що були зафіксовані у «Протоколах». Абсолютна більшість шахт знаходилися у складному фінансовому становищі. Ніколи раніше вони не мали такої нестачі обігових коштів. Кількість підприємств, що отримали відносну економічну та юридичну самостійність, була мінімальною. Практика доводила, що тільки деякі вугільні підприємства в змозі функціонувати як юридично і фінансово самостійні суб'єкти господарювання. Надання статусу самостійності окремим підприємствам спричиняло погіршення фінансового становища тих шахт, що залишилися в складі об'єднань.

Джерела та література

1. Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття / [В. М. Василенко, О. М. Данілін, З. Г. Лихолобова та ін.] ; під ред. З. Г. Лихолобової. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 317 с.
2. Амоша А. И. Угольная промышленность Украины: проблемы и решения /А. И. Амоша, Б. М. Биренберг. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1999. – 95 с.
3. Шевченко Н. М. Соціальні проблеми вугільної промисловості України в 1965 – 2000 рр.: дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Шевченко Наталія Миколаївна. – Донецьк, 2005. – 261 арк.
4. Центральный державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. р - 2, оп. 15, спр. 1457, арк. 480.
5. Дядык В. Н. Повышение результативности фондовооруженности труда в угольной промышленности / Дядык В. Н., Левина Е. В., Михайльская В. А. // Уголь Украины. – 1988. – № 3. – С. 16-18.
6. Основные показатели по угольной промышленности СССР. Аналитический материал к докладу Министра на Втором съезде шахтеров. – М.: МУП СССР, 1990. – 82 с.
7. Брусиловский Б. М. Техника безопасности и производственный травматизм в угольной промышленности Украины / Б. М. Брусиловский, В. Д. Мартовицкий // Уголь Украины. – 1991. – № 12. – С. 44–47.
8. Баран В. К. Україна: новітня історія 1945–1991 / В. К. Баран. – Львів : НАН, Ін-т українознавства, 2003. – 667 с.
9. Основные показатели по угольной промышленности СССР.
10. Шевцов В. И. Дню шахтера – достойную встречу / В. И. Шевцов // Уголь Украины. – 1988. – № 8. – С. 1–4.
11. Держархів Донецької обл., ф. п. 18, оп. 63, спр. 37.
12. Держархів Донецької обл., ф. п. 326, оп. 136, спр. 16, арк. 63.
13. Держархів Донецької обл., ф. п. 18, оп. 63, спр. 35, арк. 22.
14. Держархів Львівської обл., ф. п. 3081, оп. 22, спр. 68, арк. 52.
15. Бигма П. М. Угольная промышленность на марше перестройки / П. М. Бигма // Уголь Украины. – 1988. – № 11. – С. 1–4.
16. Бузулук О. Куда уплываю денежки? / В. Бузулук // Советский шахтер. – 1988. – № 11. – С. 16 – 17.
17. Держархів Донецької обл., ф. п. 18, оп. 59, спр. 26.
18. Сургай Н. С. Пятилетку выполним досрочно / Н. С. Сургай // Уголь Украины. – 1980. – № 5. – С. 1–3.
19. Держархів Донецької обл., ф. п. 18, оп. 59, спр. 26.
20. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6335.
21. Тарасишин В. Демократизация и ответственность / В. Тарасишин // Советский шахтер. – 1989. – № 1. – С. 5.
22. Держархів Донецької обл., ф. р. 6777, оп. 1, спр. 63.
23. Отчетно-выборное собрание шахты // Стахановец [орган трудового коллектива шахты «Южнодонецкая № 3» ПО «Донецкуголь»]. – 1988. – 24 ноября.
24. Держархів Донецької обл., ф. п. 326, оп. 136, спр. 182.
25. Гонтарь Л. Возможности шахтеров / Л. Гонтарь // Социалистический Донбасс. – 1991. – 19 июля.
26. ЦДАВО України, ф. р - 2, оп. 15, спр. 1854.
27. Держархів Донецької обл., ф. р. 6777, оп. 1 д., спр. 19.
28. Гонтарь Л. Выживут ли донецкие шахты? / Л. Гонтарь // Советский шахтер. – 1991. – № 1. – С. 2–3.
29. Держархів Донецької обл., ф. р. 6777, оп. 1, спр. 226.
30. Держархів Дніпропетровської обл. – ф. 19, оп. 95, спр. 67, арк. 16.
31. Нетесова С. Без помощи не обойтись / С. Нетесова // Кочегарка. – 1990. – 26 апреля.
32. Информация рабочей группы государственно-общественной комиссии по контролю постановления № 608 по г. Горловке // Кочегарка. – 1990. – 12 апреля.
33. Колонка редактора: Единым росчерком пера // Советский шахтер. – 1990. – № 5. – С. 7
34. Держархів Донецької обл., ф. п. 326, оп. 136, спр. 393, арк. 19.
35. О социальных проблемах шахтеров Донецкой области / [подгот. А. М. Кулешова] ; Госкомстат УССР, Донец. обл. упр. статистики. – Донецк, 1990. – 32 с.
36. Держархів Донецької обл., ф. р. 6777, оп. 1, спр. 226.
37. Держархів Донецької обл., ф. р. 6777, оп. 1, спр. 226.
38. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6353.
39. Держархів Донецької обл., р. 2794, оп. 2, спр. 6204.
40. Держархів Донецької обл., ф. п. 326, оп. 136, спр. 317.
41. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6164.
42. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6349.
43. Держархів Донецької обл., ф. п. 587, оп. 43, спр. 35.
44. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6164.
45. Держархів Донецької обл., ф. п. 587, оп. 43, спр. 35.
46. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6349.
47. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6118.
48. Держархів Луганської обл., ф. п. 179, оп. 75, спр. 113.
49. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2802.
50. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6353.
51. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6164.
52. Держархів Донецької обл., ф. р. 6777, оп. 1, спр. 89.
53. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6351.
54. Архів автора. – О выполнении мероприятий по реализации совместных решений, принятых правительственной комиссией с участием ВЦСПС и забастовочными комитетами трудящихся предприятий Донецкой и Днепропетровской областей (приложение № 3 к постановлению Совмина СССР от 3 августа 1989 г. № 608 на 1 апреля 1990 г.).
55. Держархів Донецької обл., ф. р. 2794, оп. 2, спр. 6479.
56. Русначенко А. М. Пробудження: Робітничий рух на Україні в 1989 – 1993 рр. – К.: Академія, 1995. – Кн. 2 : Документи і матеріали. – 376 с.
57. Держархів Донецької обл., ф. р. 6777, оп. 1, спр. 167.

Агапов В. Л. Хозрасчетные отношения на украинских шахтах в 1987–1990 гг.: внедрение, преграды, результаты

Причины забастовок 1989-1991 гг., обстоятельства перехода горняков Украины на антикоммунистические позиции могут быть понятными в случае изучения их социальной и производственной жизни. Автором выяснена цель партийно-государственной политики по отношению к угольной отрасли, готовность угольных предприятий к внедрению экономических методов хозяйствования, выявлены объективные и субъективные факторы, которые препятствовали применению новых методов деятельности, проанализированы изменения в экономическом положении шахт под воздействием стачечной борьбы горняков и в результате нововведений.

Ключевые слова: хозяйственный расчет, шахтер, финансы, коэффициент трудового участия.

Agapov V. L. Self-financing relations at the Ukrainian mines in 1987–1990: implementation, obstacles, results

The reasons of strikes 1989-1991, the circumstances of the Ukrainian miners' transition to the anti-Communist positions may be understandable in the case of their moral and financial state and their social and productive life studies. The author clarifies the goal of the party-state policy in relation to the coal industry, the willingness of the coal enterprises to introduce the economic methods of management, objective and subjective factors that impeded the implementation of new methods of activity are considered, the changes of the mines economic situation under the influence of the miners' strike struggle and after the innovations introduction are analyzed.

Keywords: self-financing, miner, finance, labor force participation rate.

УДК 338.43.02(477)''199/201''

В. М. Пекарчук

ДЕРЖАВНА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТКУ КУЛЬТУР ЕТНОМЕНШИН УКРАЇНИ (1990–2000–і роки)

Проведена наукова реконструкція процесу підготовки вітчизняного законодавства, що регламентувало реалізацію етносами України прав на культуру, громадського виміру національного відродження. Виявлені як здобутки, так і прорахунки в цій справі, а також з'ясована міра відповідності норм законів аналогічним міжнародним документам. Проаналізовано участь у розбудові етнокультурного розмаїття України, органів державної влади, а також міжнародних структур.

Ключові слова: культура, етнос, закон, Конституція України, Україна, мова.

Мета й завдання цієї статті полягають у характеристиці та узагальненні проблем культурної самоідентифікації. Деякі аспекти наукової проблеми одержали фрагментарне висвітлення в роботах В. Наулка, Я. Калакури, О. Курінного, М. Панчука, В. Котигоренка, Д. Табачника, Г. Москаля, В. Вороніна, Р. Чілачави, Т. Пилипенко. Вони здебільшого присвячені етнонаціональній структурі українського суспільства, сучасному стану етноменшин, політиці в галузі культури, особливостям процесів етнічного відродження. Особливого значення набула розробка українськими вченими концептуальних підходів до аналізу в цілому етнокультури як саморегульованої системи, сфери реалізації людських цінностей, теорії етносу тощо.

Незалежна українська держава впродовж 1990–2000-х років, спираючись на вікові традиції співжиття на її території представників різних етносів, намагалася дбати про задоволення їх національно-культурних потреб. Одним із пріоритетних напрямів державної етнополітики було забезпечення гармонійного їх співіснування, вільного етнокультурного розвитку. У статті 11 Конституції України визначено, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [1].

Основними напрямками політики держави для успішної реалізації національного відродження було сприяння «консолідації та розвиткові української нації» як загальному напрямку практичної політики та розвиткові «історичної свідомості, традицій і культури» української нації як більш конкретизованим діям держави. Щоб забезпечити виконання цих рішень, держава зобов'язувалася діяти відповідно. Для цього вона не тільки реалізовувала своє право законодавчої ініціативи при вирішенні конкретних проблем, але й контролювала виконання законів структурами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування. Крім того, у зазначеній статті Конституції говориться також про цілі та характер політики держави щодо корінних народів і національних меншин. Держава зобов'язується сприяти розвитку їх «етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності». Конституційні положення підводили авторитетну правову базу під ті заходи законодавчого та виконавчого характеру, що здійснювалися в Україні. До них належать: прийняття Декларації прав національностей України (1991 р.) Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), Державна програма відродження і розвитку освіти національних меншин в Україні на 1994–2000 рр.; (1997 р.) ратифікована «Рамкова конвенція про захист національних меншин», підписана 01 лютого 1995 р., постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року»; (2000 р.). Сюди слід додати матеріали парламентських слухань з проблем законодавчого врегулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав кримськотатарського народу й національних меншин, які були депортовані та добровільно повертаються в Україну, тощо.